

A hadifogolytábor gazdasága¹

BALUJA PETRA

Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola
Szociológia és társadalompolitika doktori program

A hadifogolytáborok világa sokban eltér a külső világtól, ám ez a társadalom nagyon is élő. Például: noha a hadifogolyoknak saját szükségletéről nem kell gondoskodnia (mint ahogy erre módja sincs), mégis a táboron belül nagy a gazdasági aktivitás, és az egyén ügyessége (ügyeskedései?) lehetővé teszi, hogy az áruk, szolgáltatások cserefolyamatiban való részvétellel magasabb életszínvonalat teremtsen magának. Továbbá, bár a hadifogolytábor gazdasága (a szó szoros értelmében) zárt, ám ezen erős korlátok dacára a táborban élők kis tételekben árucserét folytatnak azokkal a cikkekkel, melyeket eredendően nagyjából egyenlően osztanak fel közöttük: cigaretta, lekvár, borotvakés, papír és íróeszköz.

Ez a gazdaság úgy működik, ahogy a közgazdászok egy egyszerű gazdasági mechanizmus jelenlétét illusztrálják Robinson Crusoe történetén keresztül. *Daniel Defoe*, angol író 1719-ben megjelent regénye alapján, főhőse (eredeti nevén: Robinson Kreutznaer) egy Londonból induló hajóval a Trinidadhoz közeli sziget mellett hajótörést szenved². A szigetet a „reménytelenség szigetének” nevezi el, mely analógiája a hadifogolytáborokban lakók mentális állapotának, kilátástalan helyzetének, hiszen a tábor maga is egy, a külvilágtól elszeparált sziget a hadifoglyok számára. Ahogy Crusoe a lakatlan szigeten – ahol 28 évet, 2 hónapot és 19 napot töltött – emberhez méltó körülményeket, s ennek érdekében egy primitív gazdaságot alakít ki, úgy a táborban fogolyként élők is ezt tették a belső árucseré és kapcsolati hálózatuk kialakításával.

A klasszikus osztrák ökonómiában a Crusoe-i effektust használják a piac nélküli termelés szimbólumaként. A regény főhősének ki kell alakítania saját gazdasági rendszerét, melyben meg kell, hogy állapítsa a termelés/munka és a szabadidő op-

¹ Az eredeti mű Radford, Richard A. (1945): *The Economic Organization of a P.O.W. Camp*. In: Samuelson, P. A. (ed.) (1973): *Reading in Economics*. McGraw-Hill Book Company <http://www-rohan.sdsu.edu/~hfoad/e111su08/Radford.pdf>. (Utolsó letöltés: 2016.11.15.)

² Defoe, Daniel (1719): *Robinson Crusoe*. <http://mek.oszk.hu/10300/10389/10389.htm> (Utolsó letöltés: 2016.10.09.)

OLVASS FELESLEGESET!

timális felhasználását, a termeléshez szükséges eszközöket be kell szereznie vagy létre kell hoznia. Mi több, egyes közgazdászok szerint a Robinson Crusoe-i gazdaság, a tökéletes versenygazdaság ideáját testesíti meg, melynek jellemzői a következők:

- a termékek magánjavak;
- nincs pénz;
- nincs bizonytalanság, amennyiben tökéletes és azonnali az informáltság (s a piaci szereplők között az információt kizárólag az árak közvetítik);
- külső gazdasági hatásoktól mentes közeg³;
- a szereplők (a termelők és a fogyasztók egyaránt) árérzékenyek;
- a profitot teljes egészében felosztják;
- szereplői racionálisan viselkednek: a fogyasztók haszon-, a termelők profit-maximalizálók.

Ebben a hadifogolytáborban nagyjából 1200 és 2500 fő élt, egy-egy körletben körülbelül 200 fő. Minden lakókörlet saját gazdasági szerveződés szerint működött a belső piacát. A legkelendőbb kereskedelmi cikkek közé tartozott az étel, illetve bármilyen élelmiszer és a *cigaretta*, amely az idő előrehaladtával az egyik legfontosabb valutává vált a bungalókon belül. Az árucikkek a fogvatartóktól, illetve a Vörös-keresztől (például húskonzerv, tej, lekvár, vaj, keksz, csokoládé, cukor és cigaretta) származtak. A kívülről érkező cikkeken túl a saját használati tárgyak (ruha, tisztálkodási szerek) is a belső piaci árucseré fontos elemei lettek.

Egy, az 1940-es években Olaszországban működő hadifogolytábor belső piacát vizsgálva a szerző leírja, hogy az árucseré diszkrét és óvatosan indult el, kezdetben például csupán a cigarettázók és a nem cigarettázók közötti árucserét jelentette. Aztán egyre összetettebb árucserék zajlottak, melyek rövid időn belül elfogadott, belsővé tett szabályokkal váltak elfogadottá a tábor lakói számára.

Egy kereskedni kívánó papról maradt fenn az a legenda, hogy reggel elindult sajttal és néhány cigarettával a táboron belül, hogy elcserélje azokat, de este ugyanezekkel az árucikkekkal tér meg bungalójába, tehát a belső piac ekkor még nem működött. Rövid időn belül azonban ez megváltozott: kialakultak a belső kereskedelemben levő árucikkek cserearányai – például egy üveg lekvárt el lehetett cserélni egy adag margarinnal és egy kisebb értékű cikkre. A cserearányok minden körletben másként alakultak. Az árucseré tranzakciójának konkrét lebonyolítása az Árucseré Központban történt, melyet a táborlakók hoztak létre és működtettek. A német hadifogolytáborokban működtek leghatékonyabban a tranzakciók⁴: ezek közösségi alapokon szerveződtek, az árucseré nyilvánosan zajlott, a központ nem profitalapú volt, a cigarettának – mint a „kvázi pénznek” – rögzített ára volt.

³ A tábor esetében ez azért nem valósul meg maradéktalanul, mert kívülről érkeznek az elosztható javak és hatnak rájuk a világban végbemenő történések.

⁴ Ugyanakkor az olaszoknál általában nagy volt a káosz, az emberek összezsúfolódtak és nem volt ritka az agresszív viselkedés.

OLVASS FELESLEGESET!

Összességében a tanulmány az 1940-es években fennálló hadifogolytáborok belső piaci működését vette górcső alá. A kezdetben egyszerű piaci elveken működő táborok belső kereskedelmi intenzitását a „külvilág” gazdasági és társadalmi dinamizmusa befolyásolták, hiszen az árucikkek és élelmiszerszállítmányok innen, kívülről származtak. Az 1944 augusztusáig felívelő szakaszt követően egy leszállóág következett, mert a Vöröskereszt élelmiszer és cigaretta szállítmányai lassan elmaradoztak, márpedig a tábori piac bázisát ez nyújtotta. A nyugati frontról érkező kedvező hírek némileg javították a belső kereskedelem helyzetén, de nagyrészt stagnáló piaci működésről beszélhetünk. A mélypont 1945-ben következett, amikor az áruk cseréje egyre nehezebbé vált, majd a háború megszűnésével a táborok is felszámolódtak.

A tanulmányból jól látható, hogy a Crusoe-i effektus, a hadifogolytáborok belső kereskedelmi működése igazi gazdaságként értelmezhető. A körletekben, vagyis „a reménytelenség szigetein” élő hadifoglyok kénytelenek, de egyszersmind képesek is a saját belső társadalmukat és gazdasági rendszerüket kiépíteni. Az elmagányosodás ellen és alapvető szükségletek kielégítésére a táborokon belül kereskedelmi hálózatok alakulnak ki. A belső piac pénz nélküli kereskedést, árucserét jelent, ahol a kereskedők a profit maximalizálására, a fogyasztók a szerzett haszon maximalizálására törekedtek. A szereplők folyamatosan cserélődnek, a hadifoglyok többsége előbb-utóbb mindkét szerepben megfordult, tehát mind a kereskedő, mind a fogyasztók fejével szükséges lett, hogy megtanuljon gondolkodni.

Véleményem szerint a tanulmány egy rendkívül érdekes és kiaknázatlan terület ismereteit tárja elénk. Szociológus hallgatóként érdekesnek tartottam volna (persze, ha egyáltalán erről a területről források is fennmaradtak), hogy ha a szerző a táboron belüli „üzleti” és személyes kapcsolati hálózatokat is részletesebben feltérképezi, illetve vizsgálja, hogy milyen elvek mentén szerveződtek össze az egymással kereskedő emberek? Mennyire vált hierarchikussá az alapvetően egyszerű gazdasági elveken nyugvó mechanizmus? Mertek-e kockáztatva belemenni az árucserébe idegenekkel (ami az adott helyzetben elsősorban az öröket jelentik)? Milyen kapcsolatok jöttek létre a sorozatos cseréket követően, tehát ebben a lélektanilag kiszolgáltatott helyzetben előfordult-e a másik megsegítése, hatott-e érzelmi kötődés vagy érzésektől mentesen, csupán a szükségletekre reagálva működött a gazdaság?